

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklardan Veba ile Mücadele: Doktor İsmail Kenan'ın "İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri" İsimli Eserine Göre

The Fight against Plague Epidemic in the Early Years of the Republic of Turkey: According to the book of İsmail Kenan, M.D., titled "İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri (Protection against Social Diseases and Defensive Remedies)"

Zeynel ÖZLÜ^{a*} Mustafa Murat ÇAY^b

^aProf. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/ TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2499-4815

^bDr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/ TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9896-7807

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 3 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

İsmail Kenan,

Veba,

İçtimai Hastalıklar,

Salgın Hastalıklar

ÖZ

Tarihte insan sağlığını son derece üst seviyelerde tehdit etmiş, süratli bir şekilde yayılma imkanı/imkanları bulmak suretiyle çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açmış salgın hastalıklardan birisi de vebadır. Öyle ki hastalık, sonuçlarının ne olduğunu vurgulamak adına "ölüm" kelimesi ile birlikte anılmıştır. Ortaçağ'da oldukça korkutucu bir hal alan veba salgınlarının 17., 18., hatta 19. yüzyılda da oldukça yüksek oranlarda ölümlere sebep olduğu bilinmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise eski tehditkâr niteliğini kaybetmeye başlayan veba konusunda yine de hazırlıksız yakalanmamak ve olası bir salgından en az zararla kurtulmak adına özellikle Avrupa ülkelerinin ciddi tedbirler almış olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise 1919, 1920, 1923 yıllarında veba vakalarındaki önemli düşüşler, alınan tedbirlerin ve halka yönelik salgınla mücadele konusundaki bilinçlendirme faaliyetlerinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada, Türk Halkını bilinçlendirme adına ortaya konmuş olan önemli eserlerden birisi olarak kabul edilebilecek Doktor İsmail Kenan'ın *İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri* isimli eseri perspektifinde veba ve vebadan korunma yolları incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted March 3, 2021

Keywords:

İsmail Kenan,

Plague,

Social Diseases,

Epidemics

ABSTRACT

In history, the plague is one of the epidemic diseases that threatened human health at the highest levels and caused the death of numerous people by finding an opportunity/opportunity to spread rapidly. In fact, the disease was associated with the word "death" to emphasize what its consequences are. In the middle ages, it is known that the plague epidemics, which turned into rather frightening circumstances, caused substantially high rates of mortality in the 17th, 18th, and even in the 19th century. In the 20th century, it was observed that serious precautions were taken especially in European countries not to be caught unprepared and to recover with the lowest damage from a possible pandemic, which started to lose its previous threatening quality. In Turkey, significant decreases in the cases of plague in 1919, 1920, and 1923 are important in terms of demonstrating the effects of the precautions that were taken and awareness-raising activities for the public in terms of fighting against the plague. In this study, the plague and the ways of protection against plague were examined in the perspective of the book of İsmail Kenan, M.D., titled *İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri (Protection against Social Diseases and Defensive Remedies)*, which can be regarded as one of the significant works that were put forward to raise the awareness of Turkish Public.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zeynelozlu@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Since the earliest periods of history, humanity has faced various epidemic diseases. One of the main ancient epidemic diseases is the plague. This disease is called “veba, tâun” in the Islamic World, “Plague, black death, peste, pestis” in Europe and “kıran, tâun” in Turkey. The fact that the word “plague” was used as the general name for pestilence as well as typhoid, cholera, typhus, paratyphoid and other infectious diseases until the 19th century can be regarded as one of the destructive consequences of the disease. Additionally, common diseases became frequently used metaphors in terms of representing irregularities in societies. According to the Oxford English Dictionary, pestilence, namely, the metaphoric meaning of the word “Pestilent (harmful)” that was derived from the plague disease, is defined as “that is harmful to religions, morals, and societies” while the word “Pestilential” is defined as “morally dangerous or malignant”, which creates a rather rich metaphor semantically in this way.

The plague was first defined in 300 B.C by Dionysius, which denoted that plague was a fatal disease in Syria, Egypt, and Libya. Andrew Nikiforuk explains this merciless disease of the Middle Ages with an extremely appropriate description. According to him, just like the terror of a nuclear war in the modern world, the plague was such a terror for the Middle Ages. Plague preserved its quality of being the worst nightmare of humanity for long years, even for ages. It is known that the plague caused the death of millions of people in various periods of history. Based on experiences, it was discovered that plague transmits through rat flea and in a way, enabled humanity to gain experience on infectious diseases.

Briefly after its first occurrence among Egyptians living in Pelusium, the plague was separated into two sections, one section spreading toward Alexandria and the rest of Egypt and other sections spreading toward Palestine and the rest of the world from there. The second-largest plague epidemic in history is the epidemic that was called “büyük fenalık” by Muslims and “Black Death” by Europeans. Although Western Europe occasionally experienced plague since ancient times, its emergence in the mid-14th century was extremely dramatic and destructive. In these years, approximately one-fourth of the population of Europe passed away due to the plague. This plague started from Eastern Asia in 1338, and spread to India, Iran, Caucasus, Russia, Anatolia, Iraq, Syria, Egypt, and entire North Africa, Arabian Peninsula, Mediterranean islands and almost all Europe and continued until 1352. Researchers in both east and west referred to this plague, Black Death, as the largest plague epidemic. In previous years, it was observed that certain precautions, which could be qualified as institutional, were taken to protect humanity from diseases.

In the 19th century, within the borders of the Ottoman Empire, the most serious plague epidemic was observed in İstanbul in 1822. For the treatment of the patients, a French physician, M. Bulard, was commissioned. Additionally, the plague epidemics observed in 1841, 1847, 1849, and 1869 within the empire were fought through quarantines that were established in 1837, which enabled substantial success. It was observed that the precautions that were taken within the borders of the Ottoman Empire were highly effective. In 1335 SH (1919) and 1336 SH (1920), only 24 people passed away due to the plague in İstanbul while the mortality rate decreased to 6 in 1337 SH (1921). It is also a remarkable success to annihilate this fatal disease, which led to many victims once, on time, and its sources. Furthermore, it is valuable to note that the plague cases that were observed in 1919, 1920, and 1923 in Turkish territories on small scales continued to be seen until 1929.

The effects of the plague, which threatened human health for long years, continued in the 20th century. Against this merciless disease, it was observed that substantial precautions were taken in the Republic Period of Turkey by the government in addition to informing the public about the disease and illuminating them about which precautions can be taken against the disease. In terms of informing the public, one of the most important works is the book of İsmail Kenan, M.D., titled *İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri (Protection against Social Diseases and Defensive Remedies)*. The author, following general explanations about the plague, remarked on figures that indicated the seriousness of the disease and that contained significant data in his book. Finally, the author covered the precautions that can be taken by the society on their own against the plague and demonstrated how the society should disinfect both themselves and their living spaces by especially remarking on the subject of disinfection.

Giriş

Tarihin en eski devirlerinden itibaren insanlık, çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Kadim salgın hastalıkların başında ise veba gelmiştir. Bu hastalık, İslam Dünyası'nda "veba, tâun"; Avrupa'da "Plague, black death, peste, pestis", Türkiye'de ise "kıran, tâun" olarak isimlendirilmiştir. Veba kelimesinin, XIX. yüzyıla kadar tâunun yanı sıra tifo, kolera, tifüs, paratifolar ve diğer bulaşıcı hastalıkların genel adı olarak kullanılmış olması (Kara, 2008, s.1), hastalığın yıkıcı sonuçlarının bir belirtisi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte yaygın hastalıklar, toplumlardaki düzensizlikleri anlatmak açısından da çok sık başvurulan benzetmeler halini almıştır. Pestilence, yani veba hastalığından gelen Pestilent (zararlı) sözcüğünün mecazî anlamı, Oxford English Dictionary'ye göre; "dine, ahlâka, toplumun huzuruna zarar verendir" ve Pestilential kelimesi ise "ahlaki açıdan tehlikeli ya da uğursuz" anlamına gelmekte ve bu suretle anlam bakımından da çok zengin bir metafor meydana getirilmektedir (Sontag, 2005, s. 65).

Vebayı ilk olarak M.Ö. 300'lü yıllarda Dionysius tarif etmiş, vebanın Suriye, Mısır ve Libya'da bulunan öldürücü bir hastalık olduğunu belirtmiştir (Gökhan, 1988, s. 59). Andrew Nikiforuk, özellikle Ortaçağ'ın bu amansız hastalığını son derece yerinde bir betimlemeyle ifade etmiştir. Ona göre modern dünya için nükleer bir savaş ne kadar büyük bir dehşet ise veba da Ortaçağ dünyası için o ölçüde büyük bir dehşet olmuştur (Nikiforuk, 2001, s. 68). Veba, uzun yıllar hatta asırlar boyunca insanlığın en korkulu rüyası olma özelliğini korumuştur. Vebanın, tarihin farklı devirlerinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olduğu bilinmektedir. Tecrübeler sonucu fare pireleriyle bulaştığı anlaşılan veba (Özdemir, 2005, s. 17) aslında bir bakıma insanlığın bulaşıcı hastalıklar konusunda tecrübe kazanmasını da sağlamıştır.

İlk defa Pelusium'da yaşayan Mısırlılar arasında görüldükten kısa bir süre sonra iki kola ayrılarak bir kolu İskenderiye ve Mısır'ın geri kalan bölgelerine, diğer kolu da Filistin'e ve oradan da tüm dünyaya yayılmıştır (Lüleci, 2009, s. 6). Tarihte görülmüş olan en büyük ikinci veba salgını ise Müslümanların "büyük fenalık", Avrupalıların "kara ölüm" adını vermiş oldukları salgındır. Batı Avrupa, eski çağlardan beri kimi zaman veba ile karşılaşmış olsa da salgının, 14. yüzyıl ortalarındaki çıkışı son derece dramatik ve yıkıcı olmuştur. Bu yıllarda Avrupa nüfusunun yaklaşık olarak dörtte biri salgın sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Özdemir, 2005, s. 18). Bu salgın, 1338 yılında Asya'nın doğusundan başlayarak Hindistan'a, İran'a, Kafkasya'ya, Rusya'ya, Anadolu'ya, Irak'a, Suriye'ye, Mısır ve tüm Kuzey Afrika'ya, Arap Yarımadasına, Akdeniz adalarına ve Avrupa'nın hemen tamamına yayılmış ve 1352 yılına kadar devam etmiştir. Hem doğulu hem de batılı araştırmacılar, en büyük veba salgını olarak bu kara veba olarak nitelendirilmiş olan salgını göstermişlerdir (Gökhan, 1988, s. 60). Daha önceki yıllarda insanlığın hastalıklardan korunması adına kurumsal olarak nitelendirilebilecek birtakım tedbirlerin de alınmış olduğu görülmektedir.

Salgın hastalıkların savaşlar kadar yıkıcı sonuçlar doğurma ihtimalinin farkına varan Romalıların özellikle salgın hastalıklarla karşılaşmadan önce bir takım ciddi tedbirler almış oldukları bilinmektedir. Mesela Roma İmparatorluğu'nda askerî sıhhiye birliklerinin görevi sadece savaşlarda yaralanan askerlerin tedavisi olmamıştır. Bu birliklerin esas görevleri arasında tedavi hizmetlerinin yanı sıra salgın hastalıkların gelişmesini ve yayılmasını önlemek olmuştur. Romalı komutanları orduya saldıran düşman birliğinden salgın hastalıkların korkutmuş olduğunu vurgulayan Özdemir'e göre; *Valetudiarium* olarak adlandırılmış olan hastane, Roma kale mimarisinin bir parçası olarak kabul edilmiştir (Özdemir, 2005, s. 4). Avrupalılar, daha sonraki dönemlerde vebanın Doğu'dan yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan yayıldığına inanmış oldukları için sınırlarında geniş karantina ağları kurmuşlardır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı topraklarında ve Avrupa'daki kara ile deniz giriş noktalarında karantinalar yaygın olarak faaliyet göstermişlerdir (Kılıç, 2004, s. 81).

Hikmet Özdemir, vebanın son derece ciddi yıkımlara yol açmasıyla ilgili olarak Edinburgh Üniversitesi'nden M. W. Flinn'den yapmış olduğu bir alıntıda Flinn'in, 14. ve 19. yüzyıllar arasında çok ülkeli veba salgınları olmasaydı, Avrupa tarihinin tüm akışı farklı olabilecekti şeklindeki düşüncenin abartılı sayılmaması gerektiğini söylediğini ve bu yüzyıllar arasında vebanın öldürücülük oranının %60'tan %100'e çıkmış olduğunu belirtmektedir (Özdemir, 2005, s. 4). 17. ve 18. yüzyıllardaki veba sebebiyle ölümleri gösteren tablo (Özdemir, 2005, s. 25) da bu konu hakkında fikir vermesi açısından son derece faydalıdır.

Tablo 1: 17-18. Yüzyıllarda Avrupa'da Vebadan Ölüm ve Ölüm Oranları

Şehirler	Yıllar	Şehir Nüfusu	Vebadan Ölüm	Ölüm Oranı
Lyon	1628	100,000	50,000	50
Milano	1630	130,000	60,000	46
Verona	1630	53,000	30,000	57
Venedik	1631	141,000	46,000	30
Barcelona	1651	44,000	20,000	45
Napoli	1656	300,000	150,000	50
Cenova	1657	100,000	60,000	60
Marsilya	1720	100,000	50,000	50
Messina	1743	40,000	28,000	70

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde en ciddi veba salgını, 1822 yılında İstanbul'da görülmüştür. Salgına uğrayan hastaların tedavisi için ise bir Fransız hekim olan M. Bular görevlendirilmiştir (Lüleci, 2009, s. 8). Ayrıca 1841, 1847, 1849 ve 1869 yıllarında da imparatorluk dahilinde görülmüş olan veba salgınlarıyla 1837 yılında oluşturulmuş olan karantina vasıtasıyla mücadele edilmiş ve büyük oranda başarı sağlanmıştır (Hot, 2001, s. 208). Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde de alınan tedbirlerin son derece etkili oldukları görülmektedir. Zira 1335 (1919) ve 1336 (1920) yıllarında İstanbul'da sadece 24 kişi vebadan hayatını kaybederken ölüm sayısı 1337 (1921)'de 6'ya düşmüştür (Kenan, 1926, s. 135). Bir zamanlar binlerce kurban verdiren bu öldürücü hastalığın zamanında ve kaynaklarında imha edilmiş olması da kayda değer bir başarıdır. 1919, 1920, 1923 yıllarında Türkiye topraklarında küçük çapta da olsa rastlanılmış olan veba vakalarının 1929 yılına kadar görülmüş olduğunu da belirtmekte fayda vardır (Lüleci, 2009, s. 9).

19. yüzyılın sonlarına doğru ise vebanın korkutucu kimliğini terk ederek yerini koleraya bıraktığı bilinmektedir (Lüleci, 2009, s.10). Kolera, hemen hemen bir yüz yıl boyunca veba statüsüne tam olarak denk gelen bir salgın olmuştur (Sontag, 2005, s. 155). Su, kanalizasyon ve sağlıklı ortamlarda yayılan kolera ilk defa Uzak Doğu ve Hindistan'da sık görülen bir salgın olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren de dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır (Temel, 2008, s. 89).

İnsan sağlığını uzun yıllar boyunca tehdit etmiş olan vebanın 20. yüzyılda da etkileri devam etmiştir. Bu amansız hastalığa karşı Cumhuriyet Türkiye'sinde hükümet nezdinde ciddi anlamda önlemler alındığı, bu önlemlerin yanı sıra halkın, hastalık konusunda bilgilendirildiği ve hastalığa karşı alabileceği önlemlerin neler olduğu konusunda aydınlatılmış olduğu görülmektedir. Halka yönelik bilgilendirme noktasında son derece önem arz eden eserlerden birisi de Doktor İsmail Kenan'ın *İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri* isimli eseridir. Müellif, eserinde veba hakkında genel açıklamalardan sonra hastalığın ciddiyetini gösteren ve önemli verileri barındıran rakamsal bilgilere dikkat çekmiştir. Son olarak da halkın kendi imkanlarıyla vebaya karşı alabileceği önlemleri aktarmış ve özellikle de dezenfektasyon konusu üzerinde durarak halkın gerek kendilerini gerek yaşam alanlarını nasıl dezenfekte etmesi gerektiğinin yollarını göstermiştir.

Doktor İsmail Kenan'ın Veba ile İlgili Tespitleri

Tarihin oldukça eski zamanlarına kadar inen veba vakaları, kaynağını ekseriyetle doğudan alarak dünyanın hemen her tarafına salgınlar yapmıştır. Justinyen'in idaresi zamanında Mısır'da 527-565 yılları arasında gayet müthiş bir epidemi yapmıştır. Bu epidemi, Anadolu ve İstanbul üzerinden Avrupa'ya geçerek burayı etkisi altına almıştır. Bundan sonra da çeşitli tarihlerde Avrupa'da salgınlar halinde görülmüştür (Kenan, 1926, s. 133).

Veba, daha çok deniz yolunu takip ederek kıta Avrupa'sına yayılmış ve sahil şehirlerinde daha fazla tahribat yapmıştır. Ortaçağ'da oldukça yayılan veba salgınına "Schwarzen Todes (Siyah Ölümler)" yada "Groszen Sterbens (Büyük Ölümler) adı verilmiştir. bu salgınlar, binlerce kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Kenan, 1926, s. 134). Bu yıllarda meydana gelen veba salgınlarında zatürre şekliyle beraber "Bubo(n)"¹ şekli de görülmüştür. Bu haliyle hastalık, Avrupa'nın birçok şehrini etkisi altına almıştır. Transit noktalarda alınan ciddi tedbirler ile hastalığın yayılmasına bir dereceye kadar engel olunabilmiştir.

17. yüzyıldaki epidemi 14. yüzyılda görülen kadar şiddetli olmamıştır. Ancak 18. yüzyıldaki salgınların yine etkili olduğu tespit edilmiştir. Zamanla zatürre şeklinin yok olmasının temel sebebi genel hıfzıssıhha kurallarının evlerde iyi bir şekilde tatbik edilmesi olmuştur. Asya'da birçok şehirde bölgesel ve salgın halinde uzun yıllar mevcudiyetini koruyan veba gerek Çin'in güneyinde gerek Hindistan'da her yıl binlerce kişinin hayatını kaybetmesinde başat rol oynamıştır. Doktor İsmail Kenan, vebanın 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında (1896-1910) sadece Hindistan'da yapmış olduğu tahribatı gözler önüne sermek için aşağıdaki bilgileri vermiştir (Kenan, 1926, s. 135):

Tablo 2: Vebanın 1896-1910 yılları arasında Hindistan'da meydana getirmiş olduğu ölümler

Yıl	Vefat
1896	1.904
1897	47.965
1898	118.103
1899	154.102
1900	91.627
1901	282.497
1902	574.493
1903	853.573
1904	1.022.299
1905	950.863
1906	932.181
1907	1.180.473
1908	149.420
1909	165.850
1910	462.000

¹ Enfeksiyon nedeniyle büyümüş lenf düğümü; hıyarcık, bubon; bubo. Özellikle kasık, koltukaltı ve boyun lenf düğümlerinde görülmektedir (<https://saglik.sozlugu.org/bubo/> 18.07.2020).

1911 yılında ise Çin'in güneyinde meydana gelen veba salgını zatürre şeklinde tahribatlar yaparak çok sayıda ölüme sebep olmuştur.

Doktor İsmail Kenan'ın Veba Basili Hakkındaki Tespitleri

Veba Basili

Veba basili, 1894 yılında Kitasato ve aynı zamanda Hong Kong epidemisinde Yersen tarafından keşfedilmiştir. Aslında aynı dönemlerde Koch metodolojisini kullanan Japon bakteriyolog Şibasaburo Kitasato epidemiye neden olan ajanı aramış olsa da veba ile Yersinia Pestis arasındaki ilişkiyi kuran ve bulan Yersen'dir. Bu sebeple basilin ismine de Basil de Yersen adı verilmiştir (Kenan, 1926, s. 136). Küçük ama aynı zamanda cüsseli bir basildir nitekim boyandığı zaman cisiminden daha fazla boyanmaktadır.

Veba, esasen iki şekilde görülmektedir. Nadir görülen bir üçüncü şekli de vardır. Birincisi "ukdevî", diğeri de "reevîdir". Ancak en çok görülen şekli ukdevî şeklidir. İkincisi ise zatürre şeklidir. Bir de üçüncü şekli vardır ki Almanlar buna cildî şekli veya "Peskarbunkel" (Karbonkül/Şirpençe) demişlerdir (Kenan, 1926, s. 136). Vebadaki tablo bir bulaşıcı hastalık tablosudur. Basilin meydana getirmiş olduğu zehirlenmeler dolayısıyla kalpte zafiyet husule gelir. Kalp atışları seri ve kuvvetli olur, nabız düzensizdir. Şiddetli baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı ve kusma, bunlarla beraber uykusuzluk ve hezeyan görülmektedir. Bakışlar ise sabittir. Bu çehreye "Facie Pestica" adı verilmektedir. Hastanın konuşması titrek, çarpık adeta sarhoşların konuşmalarına benzemektedir. Ukdevî şekli bu isim hastalığın lenflerde dağılmasından dolayıdır. Bombay'da Marathe Hospital hastanesinde Dr. Arthur Rohad'ın gösterdiği veçhile en çok görülen ukdevî şeklidir (Kenan, 1926, s. 136).

Tablo 3: Vebanın görülme şekilleri ve oranları

Ukdevî şekli	%92.8
Cilt şekli	%3.7
Tesemmüm-ü dem şekli (Kan zehirlenmesi)	%2.4
Reevi şekli	%1
Seyyar şekli	%0.1

Çoğunlukla bulaşma şekli (intan kapusu) cilt vasıtasıyladır. Çok defa ise hastalığın nereden dahil olduğu bulunamamaktadır. En küçük bir sıyrık, bir çatlak dahi hastalığın meydana gelmesine sebep olmaktadır. Veba vakalarında çok defa duhul yeri anlaşılamaz. Bazen lenfanjit² meydana gelmeden "ukdat" iltihabı görülmektedir.

Vebanın yayılmasında en etkili olan vasıta sıçanlardır. Hastalık beş yerde bölgesel bir halde hüküm sürmektedir. Bu mevkilerde çok defa epidemi halinde görülmektedir.

Birinci Mihrak: Himalaya'nın doğu taraflarında Ynana şehrinin suladığı sahadır. Bu sahadan diğer sahalar birbirine nehir vasıtasıyla bağlanmaktadır. 1894 yılında meydana gelen Hong Kong epidemisi bu merkezden yayılmıştır (Kenan, 1926, s. 137).

İkinci Mihrak: Birinci mihrakla iştirak ihtimali vardır. Himalaya Dağları'nın batı kısmındadır. 1896 yılındaki Bombay veba istilasının ortaya çıktığı nokta olmuştur. Bu mihraklar ile Arabistan ve Hazar Denizi civarında meydana gelen epidemiler arasında bir irtibat mevcut

² Lenfanjit, bakterilerin cilt altı dokulara yerleşmesi sonucunda meydana gelen, lenf kanallarının iltihabî durumuna denmektedir. El ve ayaklardaki cilt yaraları ve mantar enfeksiyonlu bölgeler, bakterilerin lenf kanallarına girmesine neden olmaktadır (<https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/lenf-hastaliklari/#genel-tanitim> (18.07.2020)).

olmuştur. Ayrıca bu ikinci mihraktan Semerkant, Karadeniz ve İran salgınları da ortaya çıkmıştır (Kenan, 1926, s. 138).

Üçüncü Mihrak: 1910 ve 1911 yıllarında Mançurya'da meydana gelen vebanın kaynağını aldığı mihraktır. Bu da Altay dağ silsilesiyle Kırgız steplerinden ibaret olmuştur.

Dördüncü Mihrak: Nil Nehri'nin mensuplarıyla Uganda Nehri civarındadır. Afrika'da 1871 yılında istila halinde kendisini göstermiş olan veba salgınına sebep olmuştur.

Beşinci Mihrak: Güney Amerika kıtasında Brezilya'dadır.

Bu muhtelif mihraklarda her sene yüzbinlerce ölüm ile karşılaşmıştır.

Vebaya Karşı Alınması Gereken Önlemler

Doktor İsmail Kenan Bey, Lahor'dan bildirilen vebanın sebep olduğu 25.000 ölüm vakasından yola çıkarak hastalığın vahim sonuçlarına vurgu yapmış ve hastalıkla mücadele yollarını açıklamıştır. Sıçanlarda bulunan pirelerin hastalığın yayılmasındaki rollerine dikkat çeken İsmail Kenan Bey, yapılması gereken en önemli işin farelerin itlaf edilmesi olduğunu ifade etmiştir.

İsmail Kenan Bey'e göre vebalı bölgelerden yola çıkan vapurlarda da farelerin itlaf edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte yolcular ve tayfalar aşılmalıdır (Kenan, 1926, s. 139). Vebalı bölgelerdeki evlerde sıçanları öldürecek vasıtalar kullanılmalı ve odalar, izbelerle birlikte her taraf dezenfekte edilmelidir. Dezenfeksiyon uygulamasında ise çeşitli kimyasal maddeler ve usuller vardır. Bu usuller, odalarda kükürt yakmak ve kükürten husule gelen susuz hamız kibrit gazından istifade etmektir.

Kükürten daha kuvvetli olan Formaldehit³ kullanımı her türlü haşeratı öldürmektedir. Bundan başka oldukça zehirli başka bir gaz da Kiyanusdur⁴. Bu gaz, yeryüzünde mevcut zehirli gazların en kuvvetlisidir. Bunu kullanmak da oldukça tehlikelidir. Ancak usulü dairesinde kullanılırsa iyi sonuçlar alınmaktadır. Bilcümle haşeratı ve sıçanları itlaf etmektedir. Bunu elde etmek için büyük bir zahmete ihtiyaç yoktur. Zira Potasyum Ferrosiyandır üzerine hamız kibrit ilave edilerek elde edilmektedir.

Dezenfekte edilecek olan odaya bir çanak veya çini bir kap konulur. Bu kap içerisine Potasyum Ferrosiyandır ilave edilir ve bunun üzerine gayet kalın bir kâğıt konulur. Bunu müteakip oda içindeki tüm delikler kapatılarak kâğıdın üzerine hamız kibrit suyu dökülür. Bundan sonra derhal oda terk edilir. Hamız kibrit Potasyum Ferrosiyandır üzerine tesir ederek hamız kiyanus sıvısı gaz olarak yayılmaya başlar. Bu gazın diğerlerine nazaran mahzurları, her zaman ve her tarafta yapılamaması, gayet alışkın eller ve tecrübeli şahıslar tarafından yapılabilmesidir. Faydaları oldukça kuvvetli bir antiseptiktir. Aynı zamanda hiçbir suretle ne demiri ne de diğer ev eşyalarını sarartmamakta ve bozmamaktadır. Fakat kükürt, husule getirdiği hamız kibrit dolayısıyla her türlü eşya ve aletleri sarartmaktadır.

Vebada en önemli mesele aşılaktır. İstanbul'daki veba vakalarında oldukça faydası görülmüştür. Aşılı birer hafta ara ile olmak, ilk defası 1 cm³, ikinci defası 2 cm³ şırınga etmek

³ Aldehit ailesinin önemli bir üyesi olan FA (CH₂O) sıvı olarak metanolün oksidasyonundan elde edilir. FA kuvvetli elektrofilik özelliği nedeniyle oldukça reaktif bir özelliğe sahip, oda sıcaklığında hızla gaz haline geçebilen, yanabilen, suda çok iyi çözünen, renksiz, keskin kokulu, irrite edici, düşük molekül ağırlıklı zehirli bir gazdır (Ünsaldı ve Çiftçi, 2010 s. 71).

⁴ Doğada serbest olarak bulunmayan fakat birçok cismin birleşimine giren, karbon ve azottan oluşan bir gaz (<https://kelimeler.gen.tr/kiyanus-nedir-ne-demek-194887> (18.07.2020)).

şarttır. Bu uygulama bir haftada tamamlanır. Altı ay kadar muafiyet ve vikayesi vardır. bu sebeple aşılardan büyük bir faydası vardır. Aşılardan şahıslar vebaya tutulsalar dahi hastalıkları kontrol altında seyretmekte ve hayatları tehlikeye girmemektedir.

Veba vakalarında şartlardan birincisi, hastalığı vaktinde teşhis etmek, veba görülen yerlerde fareleri itlaf etmek, kuvvetli bir karantina uygulamak, vapurlarda dikkat göstermek, vebalı bölgelerde aşı tatbik etmek ve istisnasız her şahsı aşılaktır. Bu suretle vebalı bölgelerde hareket edilecek olursa veba en kısa zamanda mihraklarında yok edilebilir. Zira İstanbul'da yapılan mücadele bunu en güzel şekliyle ortaya koymuştur (Kenan, 1926, s. 140).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nde salgın hastalıklarla mücadele bağlamında tıp alanına katkısı olduğu kadar halkın istifadesine sunulan başvuru eserleri diyebileceğimiz nitelikte eserler dikkat çekmektedir. Bu eserlerden birisi de Doktor İsmail Kenan'ın *İçtimaî Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri* isimli eseridir. Müellif, eserinde tıp dünyasının dönem itibarıyla sahip olduğu bilgileri ustalıklı kaleme almış, halkın istifade edeceği bir üslupla aktarmıştır.

1894 yılında Yersen tarafından keşfedilmiş olan veba basili, kâşifinin ismiyle "Basil de Yersen" olarak anılmıştır. Dr. İsmail Kenan'ın aktarımına göre, vebadaki tablo bulaşıcı hastalık tablosudur ve hastalık üç şekilde görülmektedir. Basilin en tehlikeli tarafı, meydana getirmiş olduğu zehirlenmeler dolayısıyla kalp zafiyetine yol açmasıdır. Bununla birlikte hastalığa kapılmış bireyde şiddetli baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı, kusma, uykusuzluk ve hezeyan görülmektedir. Vebanın yayılmasında özellikle sıçanların etkisine dikkat çekmiş olan İsmail Kenan Bey'e göre alınması gereken öncelikli tedbir bu vasıtaların ortadan kaldırılmasıdır. İsmail Kenan Bey'in üzerinde yoğunlaşmış olduğu ciddi tedbirlerin başında da dezenfektasyon gelmektedir. Müellif, dezenfektasyon uygulamasında çeşitli kimyasal maddelere ve tekniklere yer vermiş, bu kimyasalların elde edilme yollarını ve kullanım usullerini açıklayarak halkın istifadesine sunmuştur. Halkın özellikle aşılama konusunda hassas davranmaları gerektiğini vurgulamış olan İsmail Kenan Bey, aşılamanın faydalarını somut örneklerle ifade etmiştir.

Salgın hastalıklar konusunda dönemin tıbbî bilgilerini içeren, bu bilgileri yerinde analizlerle yorumlayan ve halkın salgın hastalıklar konusunda bilinçlendirilmesini amaçlayan İsmail Kenan Bey'in bu çalışması, yakın dönem Türkiye Tarihi ve Türk Bilim Tarihi açısından son derece önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Gökhan, İ. (1988). *XIII. ve XIV. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de krizler, kutluklar ve vebalar*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Hot, İ. (2001). *Sihhiye Mecmuasına göre ülkemizde bulaşıcı hastalıklarla mücadele (1913-1996)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://kelimeler.gen.tr/kiyanus-nedir-ne-demek-194887>(18.07.2020). <https://saglik.sozlugu.org/bubo/> (18.07.2020). <https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/lenf-hastaliklari/#genel-tanitim> (18.07.2020).
- Kenan, İ. (1926/1342). *İçtimaî hastalıklardan tahaffuz ve vikaye çareleri*, İkbâl Kütüphanesi, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- Kara, M. (2008). *XI. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu ve civar bölgelerde hastalıklar*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan yakınçağa genel hatlarıyla dünyada ve Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ.
- Lüleci, A. (2009). *İşgal İstanbul'unda salgın hastalıklar*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi),

-
- Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Nikiforuk, A. (2001). *Mahşerin dördüncü atlısı salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yay., İstanbul.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Sontag, S. (2005). *Metafor olarak hastalık Aids ve metaforları*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Temel, M. (2008). *Atatürk döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele*, Nehir Yay., İstanbul.
- Ünsaldı, E. ve Çiftçi, M. K. (2010). Formaldehit kullanım alanları risk grubu zararlı etkileri ve koruyucu önlemler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21(1), 71- 75. Van.
-